

Johan Huizinga – Podzim středověku. 2010.

Pavel Vaverka

*Katedra antropologických a historických věd, Fakulta filozofická,
Západočeská univerzita v Plzni, pavel.vaverka@seznam.com*

KLASICKÉ dílo Podzim středověku vychází nyní už podruhé v češtině¹. Historik Johan Huizinga (7. 12. 1872 – 1. 2. 1945) se zabýval převážně různými aspekty kulturních dějin, nizozemskou historií 15. a 16. století. Huizinga studoval indogermánské jazyky, komparativní lingvistiku (na univerzitě v Lipsku), arabštinu. V roce 1891 začal na univerzitě v Groningenu studovat sanskrt a literaturu. Doktorský titul získal v Nizozemí roku 1897 prací o komické postavě Vidušaky ve starém indickém divadle. Poté přednášel o starověké indické literatuře, obecné historii. V roce 1915 se stal profesorem Obecné historie na Leidenské univerzitě, kde působil rovněž jako děkan a rektor. Jeho dílo Podzim středověku vyšlo poprvé roku 1919, v roce 1924 bylo přeloženo do angličtiny a stalo se čtenářsky velmi úspěšné. Ačkoliv jeho nizozemští kolegové nebyli nijak zvlášť zaujati touto prací. Huizinga poté napsal další díla jako životopis *Erasma Rotterdamského*, *Homo Ludens* aj. Huizingův zájem o středověk podnítila výstava v roce 1902 raných nizozemských předrenesančních malířů, doprovázená katalogem, který sepsal William Weale. Huizinga byl ovlivněn pro studium sanskrtu antropologem Burnnettem Tylorem, byl zaujat jeho konceptem, že kultury všude na světě fungují stejně, bez ohledu na období. Z historiků preferoval pozitivisty, jelikož sám byl celkem konzervativní myslitel, k jeho oblíbeným autorům patřili Thomas Babington Macaulay (1800–1859) a Leopold von Ranke (1795–1886), ti ovlivnili jeho metodologii. Naopak odmítal marxismus, cyklickou teorii dějin a pesimismus Oswalda Spenglera.

Pro ty, kteří snad neznají žádné autorovo dílo nebo názory, by měla být jedna věc vyjasněna již předem. Huizinga se stal klasikem kulturních dějin, který svého času opět o něco posunul vývoj a pohled na kulturní dějiny, jako kdysi Jacob Christoph Burckhardt (kterého Huizinga kritizoval, za jeho pojetí renesance), který za Huizingova života byl často citovanou autoritou. Huizinga jde ovšem ve svém díle dál, než představit epochu středověku v severní Francii, Burgundsku a Nizozemí 14. a 15. století z pohledu uměleckých děl. Nechce se omezit pouze na to, co formovalo sféru umění. Jeho kniha je především rozsáhlá studie o životě ve všech jeho aspektech, jak se odehrával. Huizinga se nesnažil pouze pochopit umělce, jejich díla, ale celou dobu, zaměřit se na životní mód celé epochy. Samotná historie a historické události nejsou zdaleka to nejdůležitější v knize. Jde především o psychologickou analýzu myšlení lidí ve středověku, dobové pojetí společnosti, rytířské ideje, formy lásky, náboženské cítění, úlohu umění, životy a názory myslitelů, světců, filosofů, básníků, mystiků. Jak se chovala katolická církev, jaké byly typy středověké zbožnosti, chování věřících. A i přes regionální omezenost daného zkoumání je možné pro dané období do určité míry vztáhnout Huizingovy poznatky i na ostatní evropské země ve středověku.

Přesto ústřední místo v knize zaujímá umění, jeho hodnocení z pohledu současníků, obecné názory o estetice. Rozbor básní, pohled na nejznámější kroniky (jako např. Kronika Stoleté války od Jeana Froissarta), životy tehdejších literátů tvoří důležitou část pro pochopení úlohy umění v životě. Rovněž to prozrazuje mnohé o smýšlení a naladění celé společnosti, která se zmítala neustále v napětí mezi určitými ideály a tvrdou realitou

života. Tehdejší život měl daleko ostřejší kontury a hranice pro jednotlivé události, lidé zažívali často silná citová hnutí, náboženské vytržení.

Oba póly ideální-reálné pulsují díky stejné věci, vášni, která je často velmi podivná a popírá buď ideály, nebo naopak tradiční reálné chování v různých situacích.

I když je to duch rytířství, který byl velmi často porušován v osobních soubojích, ale naopak v některých válečných střetnutích převážil nad racionálními úvahami a strategickými rozhodnutími. Ačkoliv různí velitelé a rytíři velmi dobře věděli, že se tak vystavují případné porážce, smrti nebo přinejmenším naprosto zbytečnému nebezpečí (např. invaze francouzských rytířů na britské pobřeží v roce 1404, dobýt opevněnou pozici čelním útokem, místo obejitím z boku, nebo to co se dělo před bitvou u Azincourtu v roce 1415, některé neúspěchy křížových výprav a mnohé jiné příklady).

Středověk je vnímán jako období s jasnou hierarchií společnosti, ideální bylo být šlechticem či rytířem, ačkoliv mnozí králové neváhali a nutili své družinky ke svazkům s bohatými měšťanskými rodinami. Praktická stránka života přece jen někdy převažovala nad středověkými ideály, ale je velmi těžké určit, v jakém poměru se to odehrávalo, dá se najít spousta rozporů, a nikoliv předložit jedna jednoznačná interpretace takového chování.

Jako jednu z možných příčin je možné určit celkový postoj k životu. Optimismus by člověk hledal v životním postoji lidí středověku, bez ohledu na společenskou vrstvu jen velmi těžko. Důležitý je život po životě, spása, nikoliv pozemský svět. Přesto Huizinga představuje tři cesty, jak dosáhnout tehdy krásného života, bez ohledu na to, jak moc je tato snaha do jisté míry falešná a odsouzená k neúspěchu. A snaha překrýt realitu stylizací, usilovat o ideály, zkrášlovat si život nákladnými oděvy, uměleckými díly, velkolepými hostinami, nebo naopak předstírat na venkově dokonalost pastorální idylly. Dvorská okázalost, válečná sláva, to bylo hlavní, k čemu se upíral zrak šlechty. Snaha inscenovat co nejsložitěji různé ceremonie a běžný provoz královského dvora tento fakt pouze podtrhují.

Jako jednu z nejdůležitějších kapitol knihy bych označil pojednání o *Náboženské myšlence a jejím zobrazení*, a neméně důležité jsou *Typy zbožnosti*. Teologické názory a představy sice pulsovaly mezi lidmi, jenže byly neustále rozměňovány různými interpretacemi, vymyšlením mnohdy nesmyslných otázek apod. Samotní lidé se sice dali často strhnout náboženskými kazateli, ať se jednalo o měšťany, chudé, či šlechtice. Jenže vítězství křesťanství nad pohanstvím, jak se zdá, nebylo úplně kompletní. Jak jinak si vysvětlit zprávy, že lidé byli unaveni dodržovat všechny povinnosti spojené s návštěvou kostelů. V samotných svatostánkách se často klelo, hrály se tam karty, sociální pracovníci si tam domlouvaly svoje zakázky nebo se tam děly velmi divoké oslavy, jiní chodili do kostelů jen proto, aby se pokusili navázat nějakou známost s opačným pohlavím nebo okázale předvedly své nové oblečení. Svatá procesí svým chováním a bezstarostností připomínala spíše rozvíjený průvod Dionýsa nebo Afrodité než některého svatého. Ostatně poutě byly velmi populární, měly spíše lidový než církevní ráz, skýtaly ideální záminku pro milostná dostaveníčka, obveselení, soutěže v klení apod. Tímto autor samozřejmě nechce tvrdit, že by společnost nebyla zbožná, ale spíše poukázat na to, že si dokázala žít po svém, církevním názorům navzdory.

Permanentní náboženské vytržení mělo své meze, začalo být pro lidi čím dál více obtěžující. Ačkoliv mnozí kazatelé udělali kariéru na kázání proti nešvarům společnosti nebo církve. Mezi lidmi už se delší dobu objevoval pocit nespokojenosti s církví, sociálním uspořádáním společnosti, kdy tyto stavy žijí z práce obyčejných lidí. Kněží i jiní církevní pracovníci byli často zesměšňováni, a dokonce i celé řády, ke kterým už zjevně nemělo obyvatelstvo důvěru. To dokládá například kouzelná básnička Jeana Molineta vyjadřující pohrdání žebrařskými mnichy v tomto novoročním přání:

¹Poprvé vyšla kniha v nakladatelství Jinočany: H+H 1999 <http://www.nakladatelstvihh.cz/detailknihy/vyprodano/podzim-stredoveku/>

*Prions Dieu que les Jacobins
Puissent manger les Augustins
Et les Carmes soient pendus
De cordes des Frères Menus²*

První část monografie pokrývá období 7.–10. století a věnuje se stěžejním jevům a událostem rané arabské islámské historie, se stručným úvodem k předislámským dějinám. Mezi tyto jevy a události lze podřadit vznik islámu, arabskou expanzi, období umajjovského a abbásovského chalífátu, proces kooperace a stmelování etnik v rámci nové říše, vývoj na poli náboženském, a to především v oblasti tradice, mystiky a rané islámské filosofie. Tato témata jsou podána způsobem vysledovatelným u obdobných prací a jsou velmi zestručněna, což ovšem vyplývá z charakteru díla samého. Čtenáře mohou příjemně překvapit i postřehy, se kterými se u jiných autorů nesetká, a tak se na straně 53, která se převážně věnuje meziregionálním kontaktům, dovídá, že vodní kolo se do Španělska dostalo ze Sýrie a podzemní akvadukt z Íránu atd. Zbožnost silně zasahovala i šlechtické vrstvy, někteří členové rodů usilovali o život světců nebo hledali útočiště v církevních řádech. Postava světce, mystika, jak zdůrazňuje autor, jako by se právě od středověku nezměnila, je nadčasová. Tento jev vidí jako jeden z mála znaků doby, který se příliš v nadcházejícím období renesance nezměnil. Huizinga pečlivě odhaluje rozpory v tvorbě kronikářů a básníků, kteří jako by uvízli v již neživotných rytířských ideálech a stále se stejnou tvrdošijností opakují stejné náměty, ať jde o venkovskou lyriku, rytířský epos, nebo zápis dějin. V literatuře panovala velká krize nejen z důvodu stejnorodosti námětů, šlo především o použité prostředky. Vyniká to zejména v kronikách, chybí rétorická umění, bohatost prostředků, snaha o psychologické portréty postav.

S tímto vším teprve přijde renesance. Je zarážející, že ve Francii byli tehdy známí Petrarca i Boccaccio, ale nikoliv pro své básně nebo povídky, ale dopisy. Byla objevena forma latinských dopisů, literární prostředky ze starých dob sice nacházely uplatnění už dříve i na území Francie, ale jednalo se o velmi úzký okruh osob, nemělo to žádný zásadní význam na proměnu celé sféry společnosti. Huizinga celkem přesvědčivě vykresluje myšlenkovou nedostatečnost středověkého symbolismu, zoufale nízkou úroveň estetického myšlení, které operuje s pojmy odpovídajícími školními děti, ať už jde o myslitele, nebo umělce. Rovněž vymezuje praktickou funkci umění, které neexistovalo, ani nemohlo být samo pro sebe, plnilo především dvě funkce, zvýšit lesk královských dvorů nebo šlechtických sídel, kdy se jednotliví patroni mohli chlubit, co podporují a umožňují vytvářet. Druhá funkce spočívala v oslavě náboženského dogmatu, nešlo jen o náměty v umění. Bible a náboženství se staly určujícími pro všechny obory lidské činnosti v jistém smyslu, dokázaly mnohdy přebít racionální myšlení, praktickou stránku mnoha věcí. Skoro za každou cenu se hledalo nějaké přípodobné souvislosti s Kristem, bohem, životy svatých.

Mód tehdejšího života byl plný představ o náročnosti a chmurnosti pozemského života, lidé se děsili smrti, pekelných muk. Jenže tohle permanentní náboženské vytržení, ne-li někdy spíše běsnění, bylo pro lidi zároveň velmi únavné, nebylo možné žít neustále z naděje. Ideově se středověk vyčerpával na nejvyšší možnou mez v mnoha ohledech, proto doboví autoři nedokázali pochopit vzestup měšťanů a touhu neurozených lidí po jiném, pro ně lepším životě. Byli stále chyceni v ideálech, které už nikdo nenaplňoval, protože to z mnoha důvodů nebylo možné, zároveň však nebyla celá epocha schopna přijít už s ničím novým. Tohle je de facto hlavní poselství a závěr knihy, která ukazuje přechodové období středověk/renesance zejména na příkladu literatury výtvarného umění. Teprve obrat k antice přinesl nové ideály, způsob života, rozvoj umění a zvýšení jeho úrovně. Co je nejvíce

zarážející, středověk obsahoval zajímavé myslitele, jako to bylo v případě Buridana, Oresma, je škoda, že se jim autor věnuje tak málo. I čarodějnictví, magické praktiky mnozí lidé vysvětlovali na racionálním základě, nepodléhali žádným fantasmagorickým představám, velmi přesně odhadli, kde je kámen úrazu, ale opět šlo o malou skupinku lidí, kteří neměli na život společnosti větší vliv. Právě tito lidé přispěli nebo pomohli nástupu renesance.

Jako příklady pro úroveň výtvarného umění jsou vybrány různé knižní iluminace, obrazy Jana Van Eycka a jiných malířů. Bohužel právě kapitola *Umění v životě*, přináší některé myšlenky, které dnes už nemají uplatnění. Umění bratří van Eycků vnímá Huizinga jako dokonalé rozvinuté pozdně středověké formy, naturalismus v jejich obrazech pro něj není předznamenáním renesance, ale jen snaha po středověkém realismu. Ani v nejmenším nepochybují, že drtivá většina středověkého umění a práce Van Eycka měly spíše náboženský než světský námět.

Jenže Jan Van Eyck není pouze malířem pozdního středověku, ale patří i do renesance. Právě proto musíme hledět nejen na náměty v umění, ale i na jeho techniku, prostředky, kterými se vyjadřuje. Je třeba si uvědomit, že starověk znal techniku perspektivy a zlatého řezu. Jan van Eyck využíval zhusta těchto znalostí, četl i starověké autory zabývající se uměním. Stačí vybrat jeho některý pozdější obraz a srovnat to s nějakou knižní iluminací nebo jiným malířem držícím se čistě gotiky. To je nebetyčný rozdíl, Jan Van Eyck je malíř, zatímco ostatní proti němu působí, jako by tvořili pestrobarevné omalovánky nebo trochu lepší realistické portréty.

Jan Van Eyck přináší dokonalé využití perspektivy při kompozici obrazu, pracuje jinak se světlem než ostatní, uplatňuje stínování, dokáže pojmut do malby spoustu detailů, např. obraz Madona kancléře Robina nebo portrét Arnolfiniho s jeho ženou, kde je v zrcadle na zadní zdi komplikovaný odraz místnosti vymalován. Kdo to tehdy ve Francii nebo Nizozemí uměl? Nemluví o tom, že jako jeden z prvních přešel na olejomalbu, čímž docílil nového vzhladu obrazů. Samozřejmě i on potřeboval určitý vývoj než k takovému stadiu preciznosti dospěl, a začínal původně v čistě středověkém pojetí malby. Ovšem právě četba o starověkých dílech podnítila jeho vzestup na vyšší technickou úroveň, výrazové prostředky měl širší než většina jeho současníků. Kdyby vycházel pouze ze středověkého malířství, nedostal by se na onu vysokou úroveň. Toto vše z něj činí i renesančního malíře, a nikoliv jen umělce pozdní gotiky.

Nicméně toto byla z dnešního pohledu asi jediná závažnější chyba v celém díle. Autorovo pojetí středověku je i dnes po téměř jednom století stále působivé a jeho dílu se nedá upřít myšlenková velikost. I když dnes jsou kulturní dějiny a medievalistika někde jinde. Zajímavý paradox v závěrečném zhodnocení knihy. Jestliže v době vydání knihy se tvrdilo, že je příliš popularizační a málo odborná, domnívám se, že dnes není určena pro běžného čtenáře. Přece jen pětina, někdy až čtvrtina textu je ve francouzštině, někdy i němčině. A pochybuji, že čtenář bez obecné nebo trochu bližší problematiky bude snadno číst toto dílo, nejde jen o zmiňovanou vícejazyčnost, ale především o znalost tehdejších státních celků, krajů, šlechtických rodů atd. Huizinga už s nimi pracuje, on nevysvětluje, což pro nováčka v oboru může představovat jistou překážku a zdržení. I samotný styl psaní nepovažuji za nikterak popularizační, je spíše hutný, plný myšlenek, jejich představování na řadě příkladů a protikladů.

Knihy má rozsáhlý poznámkový aparát, časovou osu událostí od začátku 14. stol. do konce 15. stol. Obsahuje velmi pěknou obrazovou přílohu (vycházející z dobového umění), ať je barevná, nebo černo-bílá (ta převažuje). Musím také ocenit velmi zdařilý grafický design a úpravu celé knihy, Pavel Štefan odvedl na tomto poli velmi dobrou práci.

POUŽITÁ LITERATURA

- [1] HUIZINGA, J. 2010. *Podzim středověku*. (přeložila Gabriela Veselá, Šárka Belisová). Paseka: Praha, Litomyšl.

²Modleme se k Bohu, aby mniši rádu jakubského, Požrali augustiniány, A karmelitáni, aby byli oběšeni, Na provazech bratří minoritů, str. 196, Podzim středověku